

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

МИЛИЈА НИКОЛИЋ – УЗОРНИ ГРАМАТИЧАР

У раду се разматрају уџбеници за основну школу Милије Николића, и утврђује се њихова посвећеност граматичким, стилистичким и језичко-културним темама, као и њихова усмереност на развој говорне и језичке културе и писмености. Закључује се да је Милија Николића ретко умешан и врло успешан писац школских граматика, са строго изграђеним методолошким приступом, и са оријентацијом на тзв. проблемску и стваралачку наставу. Његове се граматике и данас могу сматрати не само савременим, него у много чему непревазиђеним уџбеничким достигнућима у србистици, како по темама које обрађују, тако и по инвентивном приступу граматичким тема. Због тога на уџбенике Милије Николића треба гледати као на постојан допринос граматици и стилистици савременог српског језика, и језичкој култури уопште.

Кључне речи: Милија Николић, српски језик, граматика, методика.

1. Уводне напомене

1. Уџбеници Милије Николића посвећени су србистичким граматичким, стилистичким и језичко-културним темама, примереним основношколском програму. Због тога је своје уџбенике Николић насловљавао СРПСКИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА, и уређивао их по принципу дводелне композиције: први део сачињава градиво из граматике, а други – градиво из говорне културе и писмености.

2. Милија Николић своја теоријска и методичка знања усмерава на стицање практичних знања код ученика. У компоновању тематских јединица базира се на инструменталним односима, и то са утврђеним смером: од анализе и индукције, конкретизације и специјализације ка синтези и дедукцији, апстракцији и генерализацији. На тај начин изграђује методолошки приступ који подразумева како истраживачке задатке, тако

* jelenajo@beograd.com

и упућивање на проблемску и стваралачку наставу. Како би врста материје и граматичке области биле радно оптималне и функционалне, Милија Николић их прилагођава нивоу знања ученика основне школе, али и времену које је наставнику и ученику на располагању (уп.: Антић 2013).

3. Оваквим методичко-методолошким приступом Николић омогућава ученицима да развију већу вербалну покретљивост – пре свега, већу поузданост у властити говорни чин, а и способност за неку врсту самокориговања, као и да своје знање практикују. Наиме, Николић у складу са задатим граматичким темама осмишљава задатке и вежбања која имају за циљ упућивање ученика да знање о језику повежу са практичним, комуникативним говором. Методолошко-методички посматрано, Милија Николић компонује теорију и вежбе тако да се реализују као граматика у ужем смислу – расклапањем по природним нивоима и лингвистичким равнама језичког система, – али и као култура практичног говорења и писања, синтетички и конклузивно, окупљањем издвојених равни, дакле, апстрактно, и оперисањем наученог, тј. реално.

4. Уџбеници Милије Николића обухватају следећу скупину тема: ГРАМАТИКА, ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА И ПРАВОПИС, ЛЕКСИКОЛОГЈА, СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА, ЛИНГВИСТИЧКА И ПОЕТСКА СТИЛИСТИКА, ФУНКЦИОНАЛНА СТИЛИСТИКА и ФУНКЦИОНАЛНА ПИСМЕНОСТ.

2. Граматичке теме

1. Милија Николић је у своје уџбенике постављао класичан репертоар ГРАМАТИЧКИХ ТЕМА, и реализовао их је двојако: прво, као *језичке*, а ове даље као: фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке, али и као *правилне*; и друго, као вежбе практичног говорења.

2. У складу са препознавањем основних врста речи у српском језику, и почев од тога – обрађују се именице, придеви, заменице, бројеви и глаголи.

а) Посебна пажња посвећује се променљивим речима, њиховим граматичким својствима, придевима и прилозима у описном стилу, поређењу и виду придева, функцији падежа, падежној синонимији и видовима сложених глагола. Глаголска времена и глаголски начини заузимају значајно тематско одредиште у Николићевим граматикама, у оквиру којег се разматра актив и пасив, али и нелични глаголски облици. Непроменљиве речи аутор разматра, најпре, наводећи палету њихових врста: прилози, предлози, везници, узвици и речце, а потом их са променљивим укључује у расправу о системским начелима творбе речи у српском језику.

б) Указује се затим и на основне принципе творбе речи у српском језику: деривацију и композицију, нарочито онда када ваља наћи одговарајући лик речи за опис одређене ситуације, а са освртом на врсте речи по постанку и начину творбе, као на гласовне промене у творби речи. На тај начин, на пример, ученици стичу знања о именицама са значењем лица, животиња, биљака, предмета, места или простора, о апстрактним и глаголским именицама, о присвојним и описним придевима, итд.

3. Фонетске вежбе првенствено су везане за гласовну и правописну проблематику у српском језику, тј. за изговор и писање гласова, за њихово дуго и кратко изговарање, те и за изговарање појединих врста речи. Ваља напоменути да су све ове вежбе праћене и усвајањем нове лексики, а ортоепске вежбе присутне су онолико колико је потребно и докле је сврсисходно, тј. у оквиру фонетских, и најчешће као акценатске и(ли) као дикцијске.

4. Синтаксичке теме, и вежбе са њима у вези, усмерене су у првом реду да се ученици оспособе за тачну и прецизну формулацију мисли, те да, упућујући и размењујући међусобно комуникативно завршене поруке – уоче синтаксичке моделе са типизираним употребним вредностима: обавештење, питање, заповест. То треба да им олакша да своје мисли језички-формално артикулишу тачније и течније.

а) Заправо, Милија Николић синтаксички систем српскога језика расклапа колико дозвољава ниво знања ученика основношколског узраста. Полазећи од општих комуникативних функција реченица, осврће се посебно на састав простих реченица и на њихов ред речи. Расклапање даље иде преко синтагматских, предикатских и непредикатских спојева речи, и, с тим у вези, води се рачуна о њиховој спојивости, двојакој – конгруенцијској и рекцијској. О синтагмама Николић расправља са аспекта њиховог састава и врста, као и са аспекта њихових функција као реченичних чланова. Одређујући реченице као комуникативне и предикатске, Милија Николић, даље, утврђује састав предикатских реченица и однос међу њима као независан и зависан, те и врсте реченица према њиховој говорној улози, упућујући ученике на разликовање непотпуних, безличних и пасивних реченица.

б) На сличне синтаксичке законитости, посебно у оквиру тематског блока тзв. вежбања, Милија Николић ученике упућује на решавање питања допуне реченице одговарајућим обликом: падежним или глаголским, или их упућује на формално и семантичко трансформисање реченице, а нарочито их упућује на самостално креирање нових исказа. Овом приликом ученици утврђују знање о реченичним члановима, о функције речи у реченици, о граматичком и логичком субјекту, глаголском и именском предикату, о правом (ближем) и неправом (даљем) објекту.

в) Слагање реченичних чланова предмет је посебног Николићевог интересовања за синтаксичку проблематику, и то као слагање речи у атрибутој вези, слагање речи уз бројеве, слагање предиката са субјектом и сл. Независне реченице осветљавају се из перспективе њихових напоредних односа: саставног, супротног, раставног, искључног и закључног. Зависне реченице разматрају се у складу са својим функцијама субјекта, објекта, атрибута и прилошке одредбе. Ред реченица у зависносложеној Милија разматра као природан и неутралан, али и као инверзиван и стилски обележен.

5. Овакво методолошко-методичко расклапање коначно доводи до онога чиме се и оперише: до синтаксичких јединица, тј. речи. И практично, овај синтаксички ниво Милији Николићу служи као увод у лексички систем српског језика, у основне лексиколошке појаве и лексичке законитости.

3. Теме о култури језичког изражавања

1. Бројним темама и задацима обухваћен је појам КУЛТУРЕ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА, посебно као познавање норми књижевног језика (исп.: Стијовић 2009), и комуникацијских правила, али и као познавање стилских и естетских вредности српског језика. У том смислу, Милија Николић усмерава ученике на изучавање и употребу ортоепске (правоговорне) норме, тј. на правилно изговарање речи и скупова речи; као и на познавање граматичке и лексичке норме, тј. на правилан избор адекватне речи и израза у зависности од њихове употребе у одређеном функционалном стилу (исп.: Симић, Јовановић 2002). Како при писању не долази до изражаја само граматичка и лексичка норма – у уџбеницима се дају и јасна упутства за употребу ортографске (правописне) норме.

2. Проверавајући градиво из говорне културе и писмености (уп.: Драгићевић 2006: 29–35; Митровић 2010; Николић 1983), као и градиво из поетике, стилистике и теорије књижевности (исп.: Тартаља 2008), Милија Николић остварује снажну функционалну, узајамно подржавајућу, садржинску и методичку кореспонденцију између уџбеника, радне свеске и читанке (уп.: Јанићијевић 2013; 2016; Петровачки 2008). Николић се посебно бави облицима и функционалним формама казивања, па стилска фигуративност битно закупа методичко-методолошку пажњу Милије Николића, било да је разматра као просте стилске операције и тропе, тј. као синонимију и антонимију, метафору и метонимију, било као сложеније стилске операције, оличене у поређењу, синестезији, контрасту, словенској антитези и др.

3. Према томе, теме из области из културе језичког изражавања битно се додирују са стилистичким темама, и имају усмерење на развијање способности исправног, прецизног и изнијансираног изражавања, конкретног казивања, изражајног читања, вербализације ентеријера или портрета. Битно теоријско и методолошко упориште у разрађивању поменутих тема Николић налази у функционалној писмености и стилистици (уп.: Симић 2000), у расправи о врстама стилова, у разликовању сугестивног и техничког описа, у поступцима цитирања и навођења фуснота, и коначно – у упоређивању функционалних стилова. Све ове теме припадају темама тзв. школске граматике, и увек су праћене одговарајућим анализама и методичким решењима. Милија Николић из тог разлога вешто комбинује формално-граматички критеријум, који је намењен ученицима у првом реду, и методичко-методолошки, намењен пре свега наставницима.

4. Правописне вежбе, више или мање, прате граматичке теме на свим језичким нивоима и у свим лингвистичким перспективама, почев од основне или графичке писмености, а најчешће као допуњавање и преобликовање текста. Различите типове писмености Николић разматра мање са теоријских позиција, а више са сврхом тзв. свакодневне употребе различитих функционално-стилских и комуникативно-културолошких писмених облика изражавања, приписујући основној (алфабетској) писмености способност писања и читања, а функционалној – језичко знање, вербатолошко умеће и критички приступ стварности (исп.: Хавелок 2003). У том смислу, Милија Николић скреће пажњу на чињеницу зашто тема одређује начин писања и како се о различитим темама може размишљати (уп.: Живковић 1969; 1990). Међутим, на неке се елементе писмености посебно ставља акценат, као што је писање имена држава, покрајина и припадника народа, писање назива књига и листова, писање придева изведених од властитих именица, употребу заменице 'Ви' из почасти, писање појединих бројева итд.

4. Лексиколошко-семантичке и прагматичке теме

1. ЛЕКСИКОЛОГИЈА, СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА имају знајно место у уџбеницима Милије Николића, и отварају репертоар тема и задатака који имају за циљ да допринесу богаћењу речника, нпр. речима из материјалне културе, или речима за означавање различитих односа, па овде спада и упознавање са пренесеним значењима речи, тзв. сеобама речи, устаљеним изразима и сл. У конципирању лексичких вежби Милија Николић увек полази од сагледавања ситуационе примене неке лексичке појаве – дакле, на конкретном извору, а онда прелази на

истраживање посебних појава. Нарочито се осврће на породицу речи, богаћење речника путем скраћеног или кондензованог казивања, на значење речи у вези са њиховим изговором, стварање нових речи, отклањање сувишних речи, на избор речи при описивању или активирању њихове вишезначности. Дакле, све у вези са одређеним стилским и стилистичким појавама, као што су прича у сликама, препричавање текста, попуњавање поштанских образаца, промена завршетка приче, причање о доживљају, описивање итд.

2. Различите графичке методе у виду попуњавања, допуњавања, исправљања и сличних захтева (уп.: Иванић 2001) – Милија Николић употребљава са прорачунатим подстицајима, јер се тако олакшава препознавање одговарајућих језичких и поетских појава, лингвистичких, стилистичких и књижевно-теоријских појмова и релација, те се рачуна и на ефектније одговоре. На овај начин омогућава се ученицима да (1) развију богатији лексички фонд и већу вербалну покретљивост – пре свега, већу поузданост у властити говорни чин, а и способност за неку врсту самокориговања, као и да (2) своје знање из српског језика, језичке културе и књижевности практикализују. Такође, на овај се начин погодно разумевају и (3) стилске фигуре, посебно: метафора, поређење, синестезија, контраст и словенска антитеза.

3. Вежбе практичног говорења, тј. самосталног монолошког излагања и писања – тичу се истовремено учења и језика и писмености. Причање, препричавање, описивање, писање писма, телеграма, молбе, извештаја и сл. – најчешће се мотивишу изворном ситуацијом, али и индивидуалним искуством, нпр. причање или писање по сећању, на основу утисака о прочитаном итд.

5. Лингвостилистичке и функционалностилистичке теме

1. За ЛИНГВИСТИЧКУ И ПОЕТСКУ СТИЛИСТИКУ од великог је значаја интегрисани практикум са насловом ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ ЗА ТУМАЧЕЊЕ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА. Методолошки и методички добро калибрираним упутствима за читање и тумачење текстова – као: „По стиховима препознај песму и песника”; „Препознај јунаке по њиховим речима”; „Од појединости ка делима и писцима”, и сл. – указује се ученицима на путеве кроз свет дела, и помаже им се да досегну његове битне уметничке вредности. Овим путем ученици се увежбавају за прецизно и изнијансирано изражавање, за конкретно и изражајно казивање, за препознавање описа као ентеријера, портрета или приказа личности. Радни задаци из књижевности, дакле, имају вишеструку намену – да по-

служе као подсетник за конкретан час, односно као припрема за разговор о одређеном књижевном делу, али и као трајно подсећање на већ стечена знања и могућност да ученици целисходно увежбају своје усмено и писмено изражавање (исп.: Митровић 2008).

2. ФУНКЦИОНАЛНА СТИЛИСТИКА И ФУНКЦИОНАЛНА ПИСМЕНОСТ такође спадају у предметни опсег Николићевих уџбеника. А овде мислимо на његова разматрања о врстама стилова, о сугестивном и техничком опису, и цитирању, о различитим жанровима, посебно о репортажи. Као саставни део обраде извесних језичких феномена и примене наученог, а потом и као обнављање на погодним текстовима и примерима, – Милија Николић учинио је граматичке вежбе важним инструментом искорачења ученика са нивоа препознавања језичких чињеница на ниво њихове применљивости.

а) Једном речи, методологија изградње граматика и радних свезака вођена је код Милије Николића скупом складних чинилаца којег чине излагања, упутства, питања и образложења, с једне стране, те комбинација логичке, лингвистичке, комуникационе, стилистичке, естетске и књижевно-уметничке методе, с друге стране, реализоване варијантно: као читање, писање, слушање и говорење. На сваком говорном смеру, тј. ма коју методу ставио у први план – Николић води рачуна да се обезбеди повратно обавештење. Ове се методе остварују паралелно, сукцесивно или наизменично. Језичка и поетска грађа пробрана је тако да подстиче радозналост, мисаону активност и функционално-стилске потенцијале ученика, па им, самим тим, омогућава да и лингвистичким и поетским методама реконструишу текстове, и да на тај начин интенционално прилазе језичкој и књижевно-уметничкој проблематици. Стога аутор најчешће користи неки погодни полазни текст – језички предлојак поетске природе – на коме се брзо увиђа и објашњава одговарајућа језичка, стилска и уметничка појава.

6. Закључне напомене

1. Према томе, Милија Николић је у својим граматикама настојао да у методолошкој-методичкој и тематској вези одржи три важана момента у стицању језичког знања и јачању језичког осећања код ученика, а то су: ЈЕЗИК, ГОВОР И МИШЉЕЊЕ (исп.: Виготски 1977) – и то, пре свега, са циљем побољшања усмених и писмених казивачких могућности ученика. Николић исправно наглашава да писање није само графичко, тј. физичко стварање текста, већ је, рекло би се – и пре свега – психичко-ментална и духовна активност, у којој је ангажовано сазнање и знање ученика, њихово умеће језичке артикулације емоција и интелекта, као

и свеукупна моћ вербализације света који их окружује. Очекивано је, у том смислу, што Николић – теоријски и методолошки – писање посматрати истовремено као процес и као производ.

2. Од великог је методичког и методолошког значаја настојање Милије Николића да у својим граматикама и радним свескама потискује саму теорију писања, а у први методолошко-методички план истиче разраду технике писања. Наиме, док ученик саставља прву верзију текста, па је потом исправља и допуњава, он улази у један мисаоно-вербатолошки цикличан процес. Налажење идеја је само једно од текстовних тежишта, а захтев да се одговори на задату тему, и да се чврсто повежу делови текста, – представљају врхунске принце писменог вербатива. Сходно овој тези, Милија Николић инсистира на ментално-идејној припремној фази за писање текста или усменог излагања, која мора бити активна и током писања или говорења.

3. Посебан стручни значај Николићеве граматике заснивају на теоријском и практичном презентовању садржаја, осмишљеном и организованом емпиријски, и прецизно изведеним закључцима, граматичким правилима и методичким препорукама. У том смислу, Милија Николић успео је у својим граматикама и у радним свескама конципирати граматичку основношколску базу, али и базичну и функционалну писменост као објективно и методски изведено знање, са ослоном на научно-истраживачку праксу, с једне стране, али и, с друге стране, на непосредну писмену праксу као грађу и потврду аналитичких и методичких опажања.

4. По својој усмерености на побољшање педагошке праксе у области српског језика, граматике Милије Николића доступне су и разумљиве ученицима основне школе, и прихватљиве и корисне за наставнике. Овим се уџбеницима отклањају многи проблеми везани за начине рада и продуктивност у настави српског језика, – те се на основу њих на одговарајући начин може планирати и организовати настава, а ученицима градиво учинити приступачним и занимљивим. У оба случаја, Николић изграђује високофункционалан метадискурс, који је методолошки и теоријски проистекао из оних научних дисциплина које се баве граматичким, структурно-текстовним и функционално-писменим методичким темама. И ученици и наставници имају у Николићевим уџбеницима корисне граматике – онакве које почивају на конкретним језичким остварењима, и које су срачунате на развијање језичког знања и сензибилитета, као и вербатолошке моћи ученика.

ЛИТЕРАТУРА

- Николић/Николић 2006:** М. Николић, М. Николић, *Српски језик и култура изражавања за 4. Разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић/Николић 2007:** М. Николић, М. Николић, *Српски језик и језичка култура за 5. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Николић/Николић 2007:** М. Николић, М. Николић, *Радна свеска за српски језик за 5. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Николић/Николић 2008:** М. Николић, М. Николић, *Српски језик и језичка култура за 6. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Николић/Андрић 2008:** М. Николић, М. Андрић, *Радна свеска за српски језик и књижевност за 6. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Николић 2009:** М. Николић, *Српски језик и језичка култура за 7. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Николић 2009:** М. Николић, *Радна свеска за српски језик и књижевност за 7. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Антић 2013:** S. Antić, *Udžbenik kao instrument za konstrukciju i ko-konstrukciju školskog znanja*, Beograd: Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet. (Doktorska disertacija) <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/26625/Disertacija.pdf>
- Виготски 1977:** L. Vigotski, *Mišljenje i govor*, preveo Jovan Janićijević, Beograd: Nolit.
- Драгићевић 2006:** Р. Драгићевић, „Култура изражавања у настави српског језика”, *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu*, Vol. 19, br. 1, 29–35.
- Живковић 1969:** Б. Живковић, *Увођење у књижевност и писменост*, друго издање, Нови Сад: Културни центар.
- Живковић 1990:** D. Živković, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Иванић 2001:** Д. Иванић, *Основи текстологије: (увод у текстологију нове српске књижевности)*, Београд: Народна књига-Алфа.
- Јанићијевић 2013:** В. Јанићијевић, *Настава теорије књижевности у млађим разредима основне школе*, Универзитет у Београду: Учитељски факултет. Докторска дисертација. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/2774/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
- Јанићијевић 2016:** В. Јанићијевић, *Теорија књижевности у разредној настави*, Београд: Учитељски факултет.
- Митровић 2008:** М. Mitrović, „Konstrukcija odnosa usmenosti i pismenosti u obrazovanju”, *Andragoške studije*, br. 2, 301–314.
- Митровић 2010:** М. Митровић, *Писменост и образовање: перспективе Нових студија писмености*, Београд: Филозофски факултет.
- Николић 1983:** М. Николић, *Настава писмености*, Београд: научна књига.
- Николић 1988:** М. Николић, *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Петровачки 2008:** Љ. Петровачки, *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/LS_7.pdf
- Симић 2000:** Р. Симић, *Стилистика српског језика I, Принципи стилске анализе, фоно-стилистика*, Београд: Филолошки факултет.
- Симић/Јовановић 2002:** Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика ; Никшић : Јасен.
- СТИЈОВИЋ 2009:** Р. Стијовић, *Српски језик: норма и пракса*, Београд: Чигоја.
- Тартаља 2008:** И. Тартаља, *Теорија књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.
- Хавелок 2003:** Е. Havelock, *Muza uči da piše: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*, preveo Tomislav Brlek. Zagreb: AGM. https://kupdf.net/download/e-a-havelock-muza-ui-pisati_59d1686208bbc547626870e8_pdf

Jelena R. Jovanović Simić

MILIJA NIKOLIC – AN EXEMPLARY GRAMMARIAN

Summary

The paper examines Milije Nikolić's elementary school textbooks, and determines their dedication to grammatical, stylistic and linguistic-cultural topics, as well as their focus on the development of speech and language culture and literacy in general. It is concluded that Milija Nikolić is a rarely involved and very successful writer of school grammars, with a strictly constructed methodological approach, and with an orientation towards the so-called problem-based and creative teaching. Even today, his grammars can be considered not only contemporary, but in many respects unsurpassed textbook achievements in Serbian studies, both in terms of the topics they cover, and in terms of the inventive approach to grammatical topics. That is why Milija Nikolić's textbooks should be seen as a permanent contribution to the grammar and stylistics of the modern Serbian language, and language culture in general.

Keywords: Milija Nikolić, Serbian language, grammar, methodology.